

Fødevareleverancernes betydning

AF

MOGENS ROSTGAARD NISSEN

Hvilken betydning havde de danske fødevareleverancer til Tyskland under Anden Verdenskrig? Det er emnet for Ole Brandenburg Jensens artikel »Hitlers Spisekammer?« i det seneste nummer af *Historisk Tidsskrift*.¹ Det er også en vigtig problemstilling i min ph.d.-afhandling fra 2004. Der er store forskelle mellem Brandenburg Jensens og min vurdering af spørgsmålet, og det skyldes primært, at vi har forskellige måder at anskue problemstillingen på. I denne artikel vil jeg gøre rede for min opfattelse af, at man nødvendigvis må inddrage en række forskellige faktorer, inden man kan besvare spørgsmålet blot nogenlunde nuanceret. Mine argumenter kan genfindes i uddybet form i min afhandling og i min bog fra 2005.² Det er også grunden til, at jeg i denne artikel udelukkende forholder mig til eksporten af landbrugsvarer – ikke af fisk – da min undersøgelse vedrører landbruget under besættelsen.

Brandenburg Jensen vurderer i artiklen, at betydningen af de danske fødevareleverancer har været stærkt overvurderet, lige siden Jens Otto Krag skrev om emnet i 1947. Alle, som efterfølgende har beskæftiget sig med emnet, har bidraget til denne overvurdering. Enten fordi de ikke har vidst bedre, eller også fordi de har ønsket at dreje deres resultater i en bestemt retning, så det har passet bedst med de ønskede konklusioner. Især Sigurd Jensen og Joachim Lund stemples i de tre afsnit »Den systematiske misinformation« (I, II og III) som så dårlige historikere, at det tenderer bevidst misinformation. Og andre velestimerede

1 Ole Brandenburg Jensen (2008): Hitlers spisekammer? En kildekritisk undersøgelse af de danske fødevareleverancers betydning for ernæringstilstanden i Tyskland 1940-1945. I *Historisk Tidsskrift* 108:1, side 66-105.

2 Mogens Rostgaard Nissen (2004): *Produktions- und Lieferfreudigkeit. Landbruget under den tyske besættelse 1940-1945*. Upubliceret ph.d.-afhandling ved Syddansk Universitet og Mogens R. Nissen (2005): *Til fælles bedste – det danske landbrug under besættelsen*. Lindhardt og Ringhof. Ole Brandenburg Jensen (2005) har fremstillet sin opfattelse i: *Besættelsens økonomiske og erhvervs-mæssige forhold. Studier i de økonomiske relationer mellem Danmark og Tyskland 1940-1945*. Syddansk Universitetsforlag.

danske og udenlandske historikere som Hans Kirchhoff, Henrik S. Nissen, Per H. Hansen, Flemming Just, Bo Lidegaard, Steen Andersen, Erich Thomsen og Philip Giltner har ukritisk overtaget denne fejlagtige opfattelse af den vigtige danske fødevarereksport.³ Tidligere har Brandenburg Jensen i en kronik fra november 2005 noteret, at »Man fornemmer, at de vedvarende forsøg på at oppuste de danske leverancers krigsøkonomiske betydning tjener et bestemt politisk formål, nemlig at sætte »samarbejdspolitikerne« samt landbrugs- og fiskerierhvervenes ledere på anklagebænken«. ⁴ Brandenburg Jensen forsøger altså at punktere en fasttømret myte ved at komme med en kraftig kritik af nogle sammenspiste historikere. Problemet er bare, at han er ude på meget tynd is.

Landbrugets situation under besættelsen

Da Danmark blev besat den 9. april 1940, var det danske landbrug som resten af landet i en meget vanskelig situation. Landbrugsproduktionen var blandt de mest effektive i Europa, og omkring 80 % af smørproduktionen og 65 % af svinekødet gik i årene før krigen til eksport.⁵ Denne produktion og eksport var i høj grad baseret på import af korn og foderstoffer samt forskellige former for kunstgødning og kemikalier. Uden import af disse varer kunne man fra besættelsens start forudse, at produktionen af svinekød, smør, æg og andre animalske produkter ville falde voldsomt. Det var alle bevidste om; landbrugets ledere, danske embedsmænd og politikere samt de besluttende tyske myndigheder i Ernærings- og Landbrugsministeriet. Pludselig var den danske høst af korn og foderstoffer helt afgørende for, hvor meget smør og hvor mange svin og æg der kunne produceres. Og ingen vidste, hvor længe besættelsen ville vare, eller hvor hurtigt jordens næringsstoffer ville blive udvasket. Det stod til gengæld meget hurtigt klart, at Tyskland var parat til at aftage alle de landbrugsvarer fra Danmark, som man fra dansk side var villig til at levere. Det var en markant forskel i forhold til

3 Brandenburg Jensen (2008).

4 Ole Brandenburg Jensen: »Puster til myten om Hitlers spisekammer«. Kronik i *Berlingske Tidende* den 2. november 2005. Læs også Ole Brandenburg Jensens kronik i *Berlingske Tidende* den 6. marts 2005, »Myten om Hitlers danske spisekammer«; Joachim Lund og Mogens R. Nissens kronikker i samme avis den 21. marts 2005 »Danske madleverancer undervurderet« og den 13. november 2005 »Danske madleverancer atter undervurderet« for at kunne følge den tidligere debat mellem Ole Brandenburg Jensen på den ene side og Joachim Lund og mig på den anden.

5 Nissen (2004), kapitel 8 og Nissen (2005), kapitel 9.

månederne før besættelsen, hvor der var stigende problemer med at få afsat landbrugsvarerne på det afgørende britiske marked.⁶

Blandt de tyske myndigheder var der ved indgangen af besættelsen stor usikkerhed med hensyn til, hvad man fremover kunne forvente fra Danmark. I maj 1940 fik Ernærings- og Landbrugsministeriet udarbejdet en omfattende rapport, hvor der var nogle meget pessimistiske forventninger til de fremtidige muligheder for at hente landbrugsvarer i Danmark.⁷ Man beregnede, at det fra 1942 eller 1943 var usandsynligt, at det danske landbrug kunne ernære andre end landets egen befolkning. Der var derfor ingen tro på, at der kunne hentes landbrugsvarer i Danmark efter et par års besættelse, når det ikke var muligt at få leveret foderstoffer fra Tyskland eller tysk besatte områder.⁸

Ernærings- og Landbrugsministeriet var ikke den eneste tyske myndighed, som fik foretaget beregninger over den forventede landbrugsimport fra Danmark i tilfælde af, at landet blev afskåret fra England. I løbet af 1939 fik de militære myndigheder under OKW – Oberkommando der Wehrmacht – det anerkendte Institut für Weltwirtschaft i Kiel til at beregne, hvad en total afskæring af Danmark ville betyde for landbrugsproduktionen og -eksporten.⁹ I rapporten fra oktober 1939 var der meget positive forventninger til en markant stigende tysk import af smør og svinekød fra Danmark, og det var den direkte årsag til, at OKW i marts 1940 anbefalede Hitler, at Danmark skulle blokeres og afskæres fra England. Derfor er det misvisende, når Brandenburg Jensen i sin afhandling og bog har anført, at de militære tyske myndigheder ved besættelsens start havde beskedent kendskab til dansk økonomi, og at deres forventninger til landbrugseksporten var lige så pessimistiske som Ernærings- og Landbrugsministeriets.¹⁰ Det er vigtigt

6 Hele dette afsnit: Nissen (2004), kapitel 3 og Nissen (2005), kapitel 3 og 4. Læs også Mogens R. Nissen (2003): Landbruget og den danske neutralitet efter udbruddet af Anden Verdenskrig. I *Historie* 2003:1, side 124-157.

7 Rapport med titlen *Die Ernährungswirtschaft in Dänemark, Norwegen und Schweden* udarbejdet af Institut für Konjunkturforschung, afleveret til Reichsnährstand/Reichsministerium für Ernährung und Landwirtschaft den 15. juni 1940.

8 Hele dette afsnit: Nissen (2004), kapitel 4, og Nissen (2005), kapitel 5.

9 Rapport udarbejdet af Institut für Weltwirtschaft med titlen *Der Rückgang der tierischen Veredlungsproduktion Dänemarks bei einem Ausfall der ausländischen Getreide- und Futtermittelzufuhren*, sendt til OKW i oktober 1939. Rapporten var baseret på to rapporter udarbejdet af instituttet i marts 1939.

10 Brandenburg Jensen (2003): *Infiltration, kollaboration og nødvendigt samarbejde. Studier i de økonomiske relationer mellem Danmark og Tyskland 1940-1945*. Upubliceret ph.d.-afhandling ved Aarhus Universitet, side 206-207; Ole Brandenburg Jensen (2005): *Besættelsestidens økonomiske og erhvervs-mæssige forhold. Studier i de økonomiske relationer mellem Danmark og Tyskland 1940-1945*. Syddansk Universitetsforlag, side 353-354.

at notere, at der til OKW's økonomiske afdeling var tilknyttet højt kvalificerede økonomiske analytikere, der ikke kunne spises af med løgne og halve sandheder. De kunne godt gennemskue, hvis rapporterne om de økonomiske forhold i Danmark – som besættelsen igennem blev sendt fra gesandtskabet i København – var alt for positive og i strid med kendsgerningerne.¹¹

Selv om der ved indgangen til besættelsen var stor usikkerhed blandt de tyske myndigheder med hensyn til, om og i givet fald hvor mange landbrugsvarer der kunne skaffes i Danmark, så var kendskabet til det danske landbrug stort. Flere centrale tyske myndigheder havde indgående kendskab til strukturerne i dansk landbrug og dansk økonomi generelt. Det blev Ernærings- og Landbrugsministeriet der kom til at stå i spidsen for planlægningen af den økonomiske besættelsespolitik i Danmark med hensyn til den civile produktion.¹² Men ministeriet kunne ikke gøre det uden at involvere andre centrale myndigheder i Berlin som Økonomiministeriet, Finansministeriet, Fireårsplanen, Udenrigsministeriet, Reichsbank samt OKW's og marinens økonomiske afdelinger i beslutningerne. Det skete især via det centrale interministerielle udvalg, Handelspolitischer Ausschuss. På adskillige møder i dette udvalg berettede Alex Walter om forholdene i Danmark, og der er ikke fundet eksempler på, at udvalget valgte andre løsninger, end dem han anbefalede.¹³

At det var embedsmænd fra Ernærings- og Landbrugsministeriet der fik hovedansvaret for at styre den økonomiske besættelsespolitik i Danmark på det civile område, fik af flere grunde stor betydning:

1) *Ministerialdirektor* Alex Walter deltog første gang i handelsforhandlinger med Danmark i 1932, og fra 1936 var han formand for det tyske regeringsudvalg, der stod for handelsforhandlingerne med et tilsvarende dansk regeringsudvalg. Han var på den baggrund fuldstændig inde i

11 Hele dette afsnit: Nissen (2004), kapitel 4, og Nissen (2005), kapitel 5.

12 Læs Nissen (2004), kapitel 5, 9 og 10 og Nissen (2005), kapitel 6, 10 og 11. Ved »økonomisk besættelsespolitik« forstår den politik, som forskellige tyske myndigheder førte i forhold til dansk produktion, forbrug, eksport og import. Det tyske ernærings- og landbrugsministerium havde således et hovedansvar for hele den civile danske produktion – ikke blot landbrugets produktion.

13 Gennem hele krigen eksisterede det interministerielle udvalg – Handelspolitischer Ausschuss – hvor embedsmænd på ministerialdirektør-/departementschef-niveau fra de nævnte myndigheder deltog og fastlagde den tyske udenrigshandelspolitik. Helt ukarakteristisk for det nazistiske regime blev afgørelserne i dette udvalg truffet ved afstemning. Læs Nissen (2004), side 47, Nissen (2005), side 39-40 og Joachim Lund (1999): *Danmark og den europæiske nyordning. Det nazistiske regime og Danmarks plads i den tyske Grossraumwirtschaft 1940-42*. Upubliceret ph.d.-afhandling fra Københavns Universitet, side 9 og 34, for en nærmere beskrivelse og vurdering af Handelspolitischer Ausschuss.

dansk økonomi, og han havde et stort og indgående kendskab til den dansk-tyske forhandlingsinstitution, som var blevet udviklet i løbet af 1930'erne. Lige så vigtigt var det, at han var kendt og respekteret af de danske forhandlere fra Udenrigsministeriet og fra landbrugsorganisationernes ledelse. Han blev i høj grad opfattet som en mand, man kunne stole på, og det fik stor betydning for den måde, de dansk-tyske handelsforhandlinger under besættelsen kom til at forløbe på.¹⁴

2) I modsætning til andre besatte lande som Norge, Holland, Belgien og Frankrig, var det ikke nye nazistiske myndigheder der blev sat til at gennemføre den økonomiske besættelsespolitik under krigen. I Danmark fulgte man stort set den samme form for forhandlingspolitik, som var blevet udviklet i løbet af 1930'erne. Det kan forekomme nærmest surrealistisk at følge de dansk-tyske handelsforhandlinger under besættelsen, fordi der netop var tale om forhandlinger. Fra tysk side havde man den fulde magt til at gennemtrumfe alle sine krav. Men man valgte en ordening, hvor de aftaler der blev indgået med de danske myndigheder, var udformet sådan, at man også på dansk side havde fordel af at overholde aftalerne. Denne måde at aftale sig frem til løsninger på blev fulgt under hele besættelsen, fordi det for alle involverede parter kom til at fungere på en fornuftig og nogenlunde effektiv måde. Og formentlig fordi gode høstresultater fra og med 1942 medførte stigende produktion og eksport af smør og svinekød.¹⁵

Den økonomiske besættelsespolitik i Danmark

Dagen efter besættelsen blev Alex Walters nære kollega og fortrolige fra Ernærings- og Landbrugsministeriet, Franz Ebner, udpeget til kommitteret for økonomiske anliggender ved det tyske gesandtskab i København. Ebner fungerede derefter gennem alle besættelsesår som leder af den økonomiske afdeling ved gesandtskabet, og han udfærdigede løbende rapporter om den økonomiske udvikling i Danmark, som blev sendt til de centrale myndigheder i Berlin.¹⁶ Hans rapporter var fra star-

14 Læs Nissen (2004) og (2005), kapitel 2. I Nissen (2005) side 32-40 er der en grundig gennemgang af Alex Walters baggrund og betydning samt en kortere beskrivelse af de øvrige bestemmende embedsmænd fra Reichsministerium für Ernährung und Landwirtschaft.

15 Hele dette afsnit: Nissen (2004), kapitel 9, og Nissen (2005), kapitel 10.

16 Den første omfattende rapport om dansk økonomi fra Ebner blev sendt til Berlin den 9. december 1940, mens den første årsrapport, *Die Wirtschaft Dänemarks im ersten Jahr nach der Besetzung und ihre Bedeutung für Deutschland*, blev sendt den 15. juni 1941. Derefter blev der sendt halvårlige økonomiske rapporter af sted fra gesandtskabet.

ten nærmest overstrømmende positive, og han påpegede gang på gang, at især det danske landbrug leverede nogle imponerende og overraskende gode resultater.¹⁷

Ebner var også med ved et afgørende møde i Ernærings- og Landbrugsministeriet den 15. maj 1940, hvor dagsordenen kort og godt var 'Dänemark'. Den ansvarlige for den nazistiske ernæringsplanlægning, statssekretær Herbert Backe,¹⁸ sad for bordenden. Sammen med Walter gjorde han over for højtstående embedsmænd i ministeriet klart, hvordan den økonomiske politik i Danmark skulle gennemføres. På mødet blev det forklaret, at den danske landbrugsproduktion hurtigst muligt skulle omlægges, så besætningerne af svin og høns blev nedbragt markant. Samtidig blev det understreget, at omlægningen skulle ske ved at indføre en prispolitik, hvor de danske landmænd i egen interesse omlagde produktionen som ønsket. Prispolitikken i Danmark skulle udformes sådan, at det stimulerede landmændenes 'Produktions- und Lieferfreudigkeit' – altså deres produktions- og leveringsvillighed. Man troede ikke på, at det via kontrol var muligt at styre produktion og forbrug i et land med ca. 200.000 landmænd. Midlet med at omstille landbrugsproduktionen ved at ændre på prisrelationerne mellem forskellige landbrugsvarer lykkedes, og systemet fungerede i sine hovedtræk krigen igennem. Da det generelle prisniveau samtidig blev skruet alvorligt i vejret i løbet af det første besættelsesår, havde de tyske myndigheder ingen problemer med at sikre, at danske landmænd forblev produktionsvillige.¹⁹

Det er interessant, at de besluttende tyske myndigheder på dette tidlige tidspunkt havde en plan klar for den økonomiske besættelsespolitik i Danmark. På samme måde er det værd at notere, at det overordnet set var den samme plan, som blev fastholdt gennem hele besættelsen. Fra tysk side gik man aldrig over til at udstede diktater eller konfiskere fødevarer, idet man ikke troede på, at skrappe fødevarerationeringer med et opfattende kontrolapparat kunne gennemføres i Danmark. Derfor holdt man sig i realiteten gennem hele besættelsesperioden til planen fra maj 1940. Et andet interessant faktum er, at målene for

17 Læs Nissen (2004), kapitel 10, og Nissen (2005), kapitel 11.

18 Herbert Backe var fra 1936 ansvarlig for den nazistiske ernæringsplanlægning i Vierjahresplan, samtidig med at han var *Staatssekretär* i Reichsministerium für Ernährung und Landwirtschaft. Fra 1942 var han reelt ernærings- og landbrugsminister, men først i 1944 blev han formelt udnævnt.

19 Læs Nissen (2004), kapitel 5, og Nissen (2005), kapitel 6, for en uddybning af dette møde og for en gennemgang af den tyske prispolitik i Danmark under besættelsen. Læs også Mogens R. Nissen (2004): *Prices on Food: Nazi Price Policy in Occupied Denmark*. I *NORDEUROPAforum. Zeitschrift für Politik, Wirtschaft und Kultur*, bd. 14, side 25-44.

tilpasningen af de animalske besætninger fuldstændig svarede til de beregninger, som Landbrugsraadet selv var kommet frem til. Kort efter den tyske besættelse – den 17. april 1940 – nedsatte Landbrugsraadets præsidium et ekspertudvalg, der hurtigt skulle komme med forslag til, hvordan landbrugets produktion skulle omlægges. Udvalget afleverede en rapport den 4. maj med mål for, hvordan besætningerne skulle beskæres, og rapporten blev kort efter overdraget til tyske landbrugs eksperter ved gesandtskabet i København.²⁰ De tyske myndigheder overtog altså Landbrugsraadets mål for, hvordan besætningerne af svin og høns skulle beskæres, fordi der var en fælles interesse i, hvordan landbrugsproduktionen skulle omstilles. Da man fra tysk side gennemførte omlægningen ved hjælp af ændrede prisrelationer på en betydeligt højere niveau end tidligere, var det meget svært for Landbrugsraadets ledelse at gå imod besættelsesmagtens økonomiske politik. Det skete da heller ikke, og landbrugsproduktionen forblev effektiv krigen igennem.

Forud for de første årlige handelsforhandlinger i oktober-november 1940, blev der både på tysk og dansk side gjort nogle grundige overvejelser om, hvad man skulle forsøge at opnå. Ebner opstillede et par uger forinden en plan for den tyske linje under forhandlingerne, og den blev godkendt af Backe et par dage senere.²¹ Planen gik ud på, at man fra tysk side skulle kræve en årlig aftale, hvor mængderne af forskellige varer mellem Tyskland og Danmark blev fastlagt. Man skulle sikre, at landbrugets organisationer via de såkaldte eksportudvalg forpligtede sig til at levere bestemte mængder fødevarer i løbet af det kommende høstår, og at den danske regering gennem Handelsaftaleudvalget garanterede for, at aftalen blev overholdt. På den måde ville man fra tysk side opnå en ordening, hvor man fik leveret landbrugsvarer fra Danmark uden selv at skulle stå for det. Det ville blive den danske regering – ikke besættelsesmagten – der kom til at gennemføre mulige fødevarerationeringer for at begrænse det danske forbrug, så man kunne levere de aftalte mængder landbrugsvarer til Tyskland. Den danske regering var også interesseret i en sådan ordening, fordi man derved kunne sikre to meget vigtige ting: 1) Den danske befolkning ville blive sikret et relativt højt fødevarerforbrug et år frem i tiden, og regeringen kunne samtidig gennemføre ordninger, så de svageste grupper i det danske samfund fik adgang til fødevarer. 2) Samtidig undgik man, at

20 Nissen (2004), side 109, og Nissen (2005), side 101-102.

21 Notat udarbejdet af Franz Ebner den 22. oktober 1940 og godkendt af Herbert Backe på et møde to dage senere med Ebner, Walter og Clodius fra Auswärtiges Amt.

tyske myndigheder skulle stå for fødevareforvaltningen i Danmark. Af samme grund var der under besættelsen kun et meget beskedent antal tyske embedsmænd som skulle tage sig af den civile forvaltning i Danmark. De danske myndigheder klarede dette så ganske udmærket selv, godt støttet af landbrugets organisationer og de øvrige erhvervsorganisationer.

Under handelsforhandlingerne var det kun landbrugets ledere der slog sig i tøjret forud for underskrivelsen af aftalen, fordi man var bange for ikke at kunne levere de lovede eksportmængder. De anførte, at det var meget usikkert at estimere det kommende års landbrugsproduktion, og at man derfor risikerede at måtte beskære den danske befolknings fødevareforbrug kraftigt for at kunne overholde leveringsforpligtelsen til Tyskland. De insisterede på kun at indgå en aftale frem til foråret 1941, og derefter lave en ny aftale for det kommende halvår frem til høsten i 1941.

I løbet af en uges tid i begyndelsen af november 1940 blev den første handelsaftale under besættelsen forhandlet på plads. Fra tysk side var man interesseret i at få skrevet relativt store mængder landbrugsvarer ind i aftalen, mens man fra dansk side forsøgte at begrænse de aftalte mængder. Men der var overraskende lille forskel mellem de danske og tyske beregninger over landbrugsproduktionen, det danske forbrug og eksportmængderne til Tyskland. Og de beregnede mængder oversteg i virkeligheden de forventninger, man i det tyske ernærings- og landbrugsministerium havde haft i maj-juni 1940. Det betød, at man fra tysk side under forhandlingerne var meget forstående over for vanskelighederne med at beregne den præcise landbrugsproduktion et år frem i tiden. I stedet gik man med til at lave en slags rammeaftale, så de kvartalsvise eksportmængder løbende blev aftalt.²²

Aftalen fra 1940 blev meget afgørende, fordi måden at gøre det på blev videreført i de følgende år under besættelsen. I efteråret, når høsten var på plads og gjort op, blev der indledt forhandlinger gældende for det kommende år. I og med at eksporten af smør og svinekød til Tyskland i høståret 1940-41 havde vist sig at være noget højere, end det der blev aftalt i handelsaftalerne – mens leverancerne af oksekød omvendt var noget mindre end forventet – havde de danske myndigheder demonstreret deres evne og vilje til at overholde de indgåede aftaler. Det fik stor betydning under forhandlingerne i efteråret 1941, hvor høsten havde været nærmest katastrofalt dårlig. Alex Walter og de

²² Læs Nissen (2004) kapitel 9, og Nissen (2005), kapitel 10, for en grundig gennemgang af de dansk-tyske handelsaftaleforhandlinger under besættelsen.

øvrige tyske forhandlere anerkendte, at Danmark i det kommende år ville få svært ved at eksportere ret meget andet end smør og oksekød fra tvangsslagtede kreaturer. Han indtog under forhandlingerne en ualmindelig pragmatisk position og anerkendte bl.a. – som på andre tidspunkter under besættelsen – at dækningen af det danske hjemmemarkedsforbrug gik forud for eksporten. Man ønskede fra tysk side at undgå fødevaremangel i Danmark, fordi det ville føre til en stigende sort økonomi. En nogenlunde rigelig fødevareforsyning var desuden et vigtigt middel til at opnå det tyske hovedmål i Danmark – nemlig at opretholde ro og orden.²³

På trods af den ringe høst i 1941 blev der leveret en betydelig mængde landbrugsvarer til Tyskland, hvilket besættelsesmagten forstod at værdsætte. Ebner sendte en årsrapport til Berlin den 31. januar 1942, hvori han var overstrømmende begejstret over det danske landbrugsproduktion og leverancerne af mad til Tyskland.²⁴ For første gang beregnede han, hvor stor betydning den danske eksport havde for den tyske befolknings fødevareforbrug i kalenderåret 1941, hvilket for så vidt angår smør og kød, drejede sig om mere end en måneds tysk forbrug. Ebner havde lavet beregningerne ud fra nogle ret sikre og præcise tal over den danske eksport, mens det tyske forbrug blev skønnet ud fra de ca. 90 mio. tyske indbyggers fødevarerationer. Han havde al mulig grund til at gøre konklusionerne i sin rapport så positive som muligt, fordi leverancerne af landbrugsvarer faldt stærkt, og han kunne forudse, at faldet ville fortsætte i hvert fald frem til efter høsten i 1942. Alligevel var hans beregninger ikke grebet ud af den blå luft. En beregning foretaget på baggrund af semi-officielle opgørelser over det tyske forbrug i perioden i *Statistisches Handbuch von Deutschland 1928-1944* viser, at smøreksperten i høståret 1941 udgjorde omkring 8 % af den tyske civilbefolknings forbrug – mod ca. 9 % ifølge Ebners beregning for kalenderåret – og at eksporten af okse- og svinekød i høståret svarede til ca. 7 % af civilbefolkningens forbrug, mod de ca. 9 % som Ebner beregnede.²⁵

Under handelsforhandlingerne i 1941 måtte man acceptere, at der

23 Læs Nissen (2004), kapitel 9, og Nissen (2005), kapitel 10.

24 Rapport med titlen *Dänemarks Wirtschaft in Beziehung zu Deutschland*, dateret 31. januar 1942.

25 Der er nogen usikkerhed i beregningerne, fordi opgørelserne over det tyske forbrug er behæftet med usikkerhed, og fordi der er forskel mellem kalenderår og høstår. Som indikation for den danske eksports betydning kan opgørelsen dog godt benyttes, hvilket jeg vender tilbage til i det følgende afsnit. Nissen (2004), side 256-258; Nissen (2005), side 242-244 og Joachim Lund (2003): *Hitlers spisekammer. Danmark og den europæiske nyordning 1940-43*. Gyldendal, side 283-298.

var meget stor forskel mellem de danske og de tyske forventninger til det kommende års leverancer af landbrugsvarer. I forbindelse med det efterfølgende års handelsforhandlinger i november 1942 kunne man derfor konstatere, at de tyske beregninger havde vist sig at være langt mere præcise end de danske. Heri var der en implicit tysk anerkendelse af, at selv om de danske forhandlere opstillede forsigtige beregninger, så havde man alligevel nogenlunde styr på det danske fødevarerforbrug, dvs. man eksporterede mest muligt. I de følgende år under besættelsen var der nærmest ingen forskelle mellem de danske og tyske forventninger, og tilbage var kun få og små diskussioner om fordelingen af landbrugets produktion. Godt hjulpet af en stigende landbrugseksport forsøgte man ikke for alvor fra besættelsesmagtens side at beskære det danske fødevarerforbrug i den sidste halvdel af besættelsen. Ganske vist blev der – af den danske regering – indført en beskeden rationering på kød i foråret 1943, men det var ikke noget der beskar det danske forbrug væsentligt.²⁶

Sammenfattende kan man sige, at de dansk-tyske handelsforhandlinger under besættelsen bedre end noget andet viser, at Danmark var et særtilfælde blandt de tyskbesatte lande. Selv om landet var besat, fortsatte den eksisterende dansk-tyske forhandlingsinstitution fra 1930'erne med at fungere. Og der var tale om mere end bare tyske skinforhandlinger. Man var interesseret i at skabe ordninger, så danskerne selv – det vil sige regeringen og myndighederne samt landmændene og landbrugets organisationer – gjorde en stor indsats for at overholde de indgåede aftaler og levere de aftalte mængder landbrugsvarer til Tyskland.

Landbrugseksportens betydning for Tyskland

Som nævnt i indledningen er dette nogenlunde enkle spørgsmål ganske svært at besvare. Brandenburg Jensen har i sin seneste artikel, i afhandlingen fra 2003, udgivelsen af afhandlingen fra 2005 samt i diverse kronikker og artikler siden forsøgt at regne sig frem til, at fødevarerleverancerne havde minimal betydning. I den seneste artikel forholder han sig til mine beregninger over den faktuelle betydning af eksporten af smør og af okse- og svinekød.²⁷ Det er i virkeligheden første gang han har forholdt sig til mine resultater og til den eksplicite kritik, som jeg

26 Hele dette afsnit: Nissen (2004), kapitel 9, og Nissen (2005), kapitel 10.

27 Brandenburg Jensen (2008), side 68-73.

kom med første gang i min afhandling, der blev indleveret til bedømmelse i september 2004, og senere gentog ordret i bogen fra efteråret 2005. Her vil jeg blot konstatere, at jeg var temmelig overrasket, da Brandenburg Jensen i sin bogudgivelse fra november 2005 ikke fandt det nødvendigt at forholde sig til min afhandling generelt eller min direkte kritik af hans vurderinger. Især fordi han gentog sine meget klare opfattelser af leverancernes manglende betydning, men altså uden at reflektere over mine modsatrettede argumenter.²⁸

For fuldstændighedens skyld vil jeg nedenfor gengive mine beregninger over smør- og kødleverancernes faktuelle betydning for Tyskland. Men inden vil jeg gøre rede for de metodiske forbehold, som jeg gjorde første gang i min afhandling og senere har gentaget flere gange. Jeg skrev dengang i indledningen til kapitel 10 om »Eksport og besættelsespolitik« – og jeg har stadig denne opfattelse:

Tilsvarende må det overvejes, om fødevarernes faktuelle betydning i sig selv er af større interesse, idet leverancernes politiske betydning i forhold til den generelle besættelsespolitik må vurderes som mere afgørende. Om den danske fødevarereksport i gennemsnit i perioden 1940-1944 årligt udgjorde 5, 10 eller 15 % af det tyske fødevarereforbrug, er af mindre betydning i forhold til den betydning leverancerne blev tillagt, og dermed den indflydelse fødevarerne havde på besættelsespolitikken i Danmark.²⁹

Det eneste sted, hvor Brandenburg Jensen inddrager mig i sin artikel, er omkring beregningen af leverancernes faktuelle betydning for Tyskland.³⁰ Derefter forsvinder jeg ud af historien, og han forholder sig fortsat ikke til den øvrige del af min kritik af hans arbejde. Han skriver ganske rigtigt, at jeg i vurderingen af mine beregninger har gjort meget klart, at jeg mener, man må vurdere madleverancerne i forhold til den betydning, de havde for civilbefolkningen og især for bybefolkningen. Men derefter forsvinder pointen ud i mørket, selv om den er afgørende

²⁸ Brandenburg Jensen (2005), side 351-368 og 385-397. I sin anmeldelse på www.historie-nu.dk den 30. marts 2006 kommenterede Steen Andersen om dette forhold: »Forfatterens konklusion forekommer noget bastant. Det skal ses i lyset af, at Mogens R. Nissens nylige undersøgelse af det danske landbrug når frem til en anden meget mere velunderbygget konklusion. Det sætter bogens svagheder i relief, at Ole Brandenburg Jensen overhovedet ikke forholder sig til central forskning, der er uenig med ham.«

²⁹ Nissen (2004), side 251.

³⁰ Brandenburg Jensen (2008), side 68-73.

for at forstå min argumentation. I artiklen gør Brandenburg Jensen meget ud af, at de kilder, han har anvendt til sine beregninger, er langt mere troværdige end de kilder, jeg har brugt, fordi han har valgt at bruge en upubliceret statistik over det tyske fødevarerforbrug, som han har fundet i Herbert Backes arkiv.³¹ Jeg har i stedet valgt at bruge de statistiske opgørelser fra *Statistisches Handbuch von Deutschland 1928-1944*, der er en semi-officiel opgørelse, som myndighederne i den amerikanske besættelseszone fik udarbejdet i 1949. Om Brandenburg Jensens valg af sin kilde har jeg i fodnote 824, side 257 i min afhandling noteret: »Hans beregning er baseret på en statistik udarbejdet af Ernærings- og Landbrugsministeriet, som er fundet i Herbert Backes privatarkiv. Brandenburg Jensen redegør ikke for baggrund og forudsætninger for denne statistik.« Historikere skal for mig at se være fuldt ud lige så kildekritiske over for statistiske data over for alle andre kildetyper. Jeg mener, det er uhyre problematisk, når man uden begrundelse vælger at bruge ikke-offentliggjorte statistikker fra et lukket arkiv og fravælger offentliggjorte statistiske opgørelser. End ikke i Brandenburg Jensens litteraturlister til afhandlingen eller bogen kan man finde henvisning til *Statistisches Handbuch von Deutschland 1928-1944*. For at sætte problemstillingen i relief ville det svare til, at jeg i min afhandling uden begrundelse havde valgt at bruge nogle statistiske opgørelser, jeg havde fundet i landbrugsminister Kristen Bordings arkiv, og forkastet de officielle statistiske opgørelser udgivet af Det Statistiske Departement. Hvis man træffer et sådant valg, skal der i hvert fald være en overbevisende argumentation. Især når hele argumentationen om den oppustede betydning af danske fødevarereksport er baseret på denne kilde. Derfor tenderer det mod det absurde, når Brandenburg Jensen i sin artikel om min kritik konstaterer, at konsekvensen af denne ville være at »... den primære kilde bør vige for den sekundære. Det må formodes at være en utilsigtet brud med et af historiefagets hævdundne principper, og en fordomsfri anmelder ville naturligvis have opdaget denne – enkeltstående – svips.«³² Jeg kan for min del konstatere, at min kritik bestemt ikke er nogen svips!

Ud over de kildevurderingsmæssige aspekter er der to vigtige grunde til, at jeg har valgt at relatere den danske landbrugseksport til opgørelserne af det tyske fødevarerforbrug i *Statistisches Handbuch*:

1) Der er heri opgørelser over den tyske civilbefolkning, den tyske bybefolkning og den tyske værnemagts fødevarerforbrug under krigen.

31 Brandenburg Jensen (2008), side 71-73.

32 Brandenburg Jensen (2008), side 73.

Jeg har argumenteret for, at man må vurdere betydningen af de danske leverancer af mad i relation til befolkningen i de tyske byer. Værnemagtens fødevarerbehov blev under alle omstændigheder dækket først, og den tyske landbefolkning kunne klare sig med deres egen fødevarerproduktion. Derfor var det i realiteten bybefolkningen der fik størst glæde af leverancerne fra Danmark. Ellers ville fødevarerationerne under krigen have været endnu lavere. Ydermere var der blandt lederne i det nazistiske regime med Hitler og Göring i spidsen en stor bekymring for uro og optøjer i de tyske byer, hvis fødevarerforsyningen svigtede. Der var en opfattelse af, at mangel på fødevarer i byerne under Første Verdenskrig havde været en afgørende grund til det tyske krigsnederlag. Det kan have meget vel have været med til at give de danske fødevarerleverancer endnu større politisk betydning, end det faktuelle omfang umiddelbart berettiger til.

2) Der er i *Statistisches Handbuch* årlige opgørelser over det tyske fødevarerforbrug. Det er ikke korrekt, når Brandenburg Jensen postulerer, at der ikke sker nogen egentlig udvikling i leverancerne i perioden fra 1940 til 1944. Som jeg har vist i kapitel 5 i afhandlingen – kapitel 6 i bogen – var smørekspporten til Tyskland svagt stigende fra knap 40.000 tons i 1942 til godt 50.000 tons i 1944, mens eksporten af okse- og svinekød i samme periode steg fra knap 100.000 tons til knap 200.000 tons. Pointen er, at det var i den samme periode leverancerne fra andre tysk besatte områder forsvandt i takt med krigsudviklingen. Derfor steg betydningen af den danske landbrugsproduktion både absolut og relativt, fordi de tyske fødevarerationer var faldende i den sidste del af krigen.³³

Det er lykkedes mig at gennemskue, at Brandenburg Jensens tal over det samlede tyske forbrug – altså det samlede tal for land- og bybefolkningens samt værnemagtens forbrug – for hele perioden 1940-1944 svarer nøje til det totalresultat, som jeg har beregnet ud fra dataene i *Statistisches Handbuch*. Logisk set må det vel også betyde, at han anerkender troværdigheden af de data, jeg har brugt, og dermed validiteten af de beregninger, jeg har foretaget i nedenstående tabeller. Men ved kun at lave en totalberegning overses både den kronologiske dimension og leverancerens betydning for den tyske civil- og bybefolkning.

I tabellerne 1 og 2 har jeg gengivet mine beregninger over den faktiske betydning for Tyskland af de danske leverancer af smør og svine- og oksekød. I den første kolonne opstilles beregningerne foretaget af henholdsvis Frans Ebner, Werner Best og Herbert Backe i forskellige

33 Jf. blandt andre Brandenburg Jensen (2008), side 91-94.

rapporter og breve. I den anden, tredje og fjerde kolonne er leverancernes betydning i forhold til henholdsvis den tyske civilbefolkning, bybefolkningen og værnemagten beregnet. I den sidste kolonne er betydningen sat i forhold til det samlede tyske forbrug. Beregningerne skal som nævnt tages med et gran salt, fordi opgørelserne over det tyske fødevarerforbrug under krigen er behæftet med stor usikkerhed, uanset hvilke kilder der benyttes.

Tabel 1.
De danske smørleverancers betydning for det tyske forbrug de enkelte besættelsesår.

	1: Tysk bereg- ning	2: Civil- befolk- ning	3: Bybe- folk- ning	4: Værne- magten	5: Total
Ebners indberet- ning for 1941 ⁱ	8 %	7 %	9 %	84 %	6 %
Ebners indberet- ning for 1941/42 ⁱⁱ	6 %	5 %	7 %	37 %	5 %
Bests indberet- ning for 1942/43 ⁱⁱⁱ	8 %	7 %	9 %	31 %	5 %
Backes indberet- ning for 1943/44 ^{iv}	8-10 %	8 %	9 %	36 %	6 %
Opgørelse 1. okt. 1944-30. marts 1945		4 %	5 %	21 %	3 %

i Rapport udarbejdet af Franz Ebner den 31. januar 1942 med titlen *Dänemarks Wirtschaft in Beziehung zu Deutschland*, gældende for kalenderåret 1941.

ii Rapport udarbejdet af Franz Ebner den 24. november 1942 med titlen *Politische Informationen für die deutschen Dienststellen in Dänemark* med undertitlen *Abschluss der deutsch-dänischen Regierungsausschuss-Verhandlungen und die Leistungen der dänischen Landwirtschaft an das Reich*, gældende for høståret 1941/42.

iii Rapport udarbejdet af Ebner/Best i maj 1943, gældende for høståret 1942/43. Jf. Brandenburg Jensen (2003), side 212-213.

iv Brev dateret 26. september 1944 sendt fra Herbert Backe til udenrigsminister Joachim von Ribbentrop. Opgørelsen gælder høståret 1943/44.

Kilde: Beregninger foretaget i forskellige indberetninger, samt beregninger baseret på eksportmængder opstillet i Nissen (2004), kapitel 8 og 9, og Nissen (2005), kapitel 9 og 10, sat i forhold til data for det tyske forbrug ifølge *Statistisches Handbuch* (1949), side 494. Hentet fra Nissen (2004), side 265 og Nissen (2005), side 250. I bogen var der en beklagelig periodiseringsfejl i den nederste række, som er rettet her.

Tabel 2.

De danske svine- og oksekødsleverancers betydning for det tyske forbrug de enkelte besættelsesår.

	1: Tysk bereg- ning	2: Civil- befolk- ning	3: Bybe- folk- ning	4: Værne- magten	5: Total
Ebners indberetning for 1941 ⁱ	8 %	7 %	9 %	28 %	6 %
Ebners indberetning for 1941/42 ⁱⁱ	6 %	4 %	5 %	10 %	3 %
Bests indberetning for 1942/43 ⁱⁱⁱ	6-8 %	4 %	6 %	9 %	3 %
Backes indberetning for 1943/44 ^{iv}	20 %	10 %	14 %	22 %	7 %
Opgørelse 1. okt. 1944-30. marts 1945		10 %	13 %	20 %	6 %

i Rapport udarbejdet af Franz Ebner den 31. januar 1942 med titlen *Dänemarks Wirtschaft in Beziehung zu Deutschland*, gældende for kalenderåret 1941.

ii Rapport udarbejdet af Franz Ebner den 24. november 1942 med titlen *Politische Informationen für die deutschen Dienststellen in Dänemark* med undertitlen *Abschluss der deutsch-dänischen Regierungsausschuss-Verhandlungen und die Leistungen der dänischen Landwirtschaft an das Reich*, gældende for høståret 1941/42.

iii Rapport udarbejdet af Ebner/Best i maj 1943, gældende for høståret 1942/43. Jf. Brandenburg Jensen (2003), side 212-213.

iv Brev dateret 26. september 1944 sendt fra Herbert Backe til udenrigsminister Joachim von Ribbentrop. Opgørelsen gælder for høståret 1943/44.

Kilde: Beregninger foretaget i forskellige indberetninger, samt beregninger baseret på eksportmængder opstillet i Nissen (2004), kapitel 8 og 9, og Nissen (2005), kapitel 9 og 10, sat i forhold til data for det tyske forbrug ifølge *Statistisches Handbuch* (1949), side 494. Hentet fra Nissen (2004), side 266 og Nissen (2005), side 251. I bogen var der en beklagelig periodiseringsfejl i den nederste række, som er rettet her, ligesom betydningen for civilbefolkningen i 1942/43 fejlagtigt var opgjort til 74 %.

Brandenburg Jensen har tidligere i sin afhandling og bog samt i kronikkerne i Berlingske Tidende gjort Best til den store skurk, der groft manipulerede med tallene i de økonomiske indberetninger til Berlin.³⁴

³⁴ I Brandenburg Jensen (2005), side 364, har han ligefrem skrevet et afsnit med overskriften »Mytemageren Best«.

Han har også anført, at Bests manipulerede rapporter fra 1943 og 1944 er en direkte årsag til, at historikere lige siden har overvurderet betydningen af den danske fødevarereksport under krigen. Joachim Lund, Sigurd Jensen, jeg selv og andre har angiveligt ikke gennemskuet, at rapporterne tjente et politisk formål for afsenderne ved gesandtskabet i København. Påstanden er urimelig, fordi vi alle netop har gjort meget klart, at man skal være meget kritisk over for den måde, som indberetningerne er udformet på, og dermed også over for indholdet. Om Best har Brandenburg Jensen skrevet: »Bests fremstilling af kendsgerningerne var utvivlsomt et bevidst bidrag til den misinformation, der efterhånden bevirkede, at flere tyske ministerier så at sige kappedes om at udvikle og udbrede myten om den danske levnedsmiddeleksports afgørende betydning for Tysklands krigsøkonomi, og meget taler endog for, at Best selv var hovedmanden bag denne politik«. ³⁵ Han har i sin artikel valgt at undlade at gøre Best til den store manipulator. Det skyldes formentlig – men han skriver ikke hvorfor – at han fra forskellig side er blevet gjort opmærksom på flere indbyggede svagheder i argumentationen: ³⁶

1) Best ankom først til Danmark i november 1942, og på det tidspunkt var der allerede sendt adskillige rapporter til Berlin med positive beretninger om det imponerende danske landbrug. Disse beretninger skulle både skulle illustrere, at det særlige forhandlingssystem i Danmark fungerede til tysk fordel, og understøtte et forsøg på at få de tyske beslutningstagere til at sende flere foder- og råstoffer til Danmark, hvor de blev effektivt udnyttet. Best fik aldrig overdraget ansvaret for samhandlen mellem Tyskland og Danmark – selv om han forsøgte at få det – så det var efter al sandsynlighed fortsat Franz Ebner der lavede de positive økonomiske rapporter, efter at Best var blevet rigsbefuldmægtiget i Danmark. At der var klare fælles interesser mellem Best, Ebner og Walter i at gøre rapporterne så positive som muligt, er en anden sag, fordi det kunne være med til at forhindre, at der blev gennemført en anden besættelsesordning i Danmark. Det havde de alle en interesse i at forhindre. ³⁷

2) Opgørelserne over betydningen af de danske fødevarerleverancer er ikke, som Brandenburg Jensen påstår, fuldstændig misvisende. De er lavet ud fra nogle simple variable omhandlende eksportmængder,

³⁵ Brandenburg Jensen (2003), side 214, og Brandenburg Jensen (2005), side 364-365.

³⁶ I Nissen (2004), side 251, og Nissen (2005), side, 238 har jeg tidligere kritiseret denne opfattelse.

³⁷ Nissen (2004), kapitel 10, og Nissen (2005), kapitel 11.

størrelsen af den samlede tyske civilbefolkning og de tyske fødevarerarter. Det er vel forståeligt nok, for hvad skulle de ellers have gjort? Selv om beregningerne tilsyneladende ligger lidt højere end de beregninger, vi som historikere kan foretage lang tid efter, så er opgørelserne dog nogenlunde retvisende. De er i hvert fald ikke grebet ud af det blå og langt fra de faktiske forhold, som Brandenburg Jensen har påstået. Og selv om de var, så kunne modtagerne i de forskellige økonomiske ministerier i Berlin – der var repræsenteret i Handelspolitischer Ausschuss – udmærket selv gennemskue indholdet af rapporterne fra København. De lod sig ikke sådan bedrage.

Det står enhver frit at vurdere, om et dansk bidrag på ca. en tiendedel af den tyske civilbefolknings kødforbrug eller omkring en tolvtedel af smørforbruget i de sidste par krigsår er meget eller lidt. Eller om omkring en femtedel af værnemagtens smørforbrug og ca. en tredjedel af kødforbruget kan siges at være af betydning. Det kommer helt an på, hvordan man vælger at anskue det. Men man er nødt til at medregne den politiske betydning af leverancerne for at kunne foretage en samlet vurdering.

Walter og Ebner fremhævede i flere indberetninger, at forudsætningen for at kunne opretholde fødevarerleverancerne til Tyskland var, 1) at landmændene fortsat var interesseret i at producere og levere; 2) at de danske myndigheder og landbrugsorganisationer samarbejdede aktivt med besættelsesmagten; 3) at der var politik ro i Danmark uden indsættelse af en eller anden form for nazistisk regering. Der er flere eksempler på, at de to sammen og hver for sig forsøgte at intervenere under de politiske kriser i løbet af det første besættelsesår ved at anføre, at man risikerede at miste leverancerne af fødevarer fra Danmark.³⁸

Senere er der flere eksempler på, at Walter støttet af Backe forsøgte at bruge »leverancekortet«. Det skete fx umiddelbart efter den danske regerings tilbagetræden den 29. august 1943, hvor de to stillede krav om en hurtig tilbagevenden til de rolige forhold, fordi det var af »livsvigtig betydning« for Tyskland. Et andet vigtigt eksempel er et brev fra Backe til den tyske udenrigsminister Ribbentrop den 26. september 1944, hvor han var oppe i det røde felt over, at det danske politi var blevet fjernet en uges tid før. Helst så han, at det danske politi blev genindsat fordi, som han skrev: »En væsentlig tilbagegang i de danske leverancer, som kan frygtes hvis den politiske spænding i Danmark bliver af længere varighed, vil utvivlsomt medføre en følelig nedsættelse af rationerne, hvad der under de nuværende forhold må imødeses med

38 Nissen (2004), side 268-272, og Nissen (2005), side 253-258.

de stærkeste betænkeligheder.« I forlængelse heraf gav Walter kort efter udtryk for sin dybe bekymring over, hvad der ville ske med landbrugsproduktionen og det danske forbrug, efter at politiet var blevet fjernet – en kritik og bekymring, som det tyske udenrigsministerium, Auswärtiges Amt, delte.³⁹

Endelig er der flere troværdige kilder, som henviser til beslutninger foretaget af Hitler i forhold til produktionen i Danmark. Allerede den 18. april 1940 besluttede han, at den økonomiske inddragelse af den danske produktion skulle foregå på basis af forhandlinger. I maj 1943 anførte Best, at han ved sin tiltræden som rigsbefuldmægtiget et halvt år forinden af Hitler havde fået pålagt, at han skulle sikre, at ydelserne fra Danmark blev opretholdt. Den 31. august 1943 – to dage efter den danske regerings tilbagetræden – udstedte Hitler et dekret, hvor betydningen af at opretholde den danske »Wirtschaftskraft« blev fremhævet. I april 1944 udstedte Hitler en instruks om, at leverancerne af råstoffer til Danmark skulle øges for at sikre leverancerne af landbrugsvarer. Den 9. oktober 1944 var sidste gang, Hitler med nogenlunde sikkerhed forholdt sig til dansk økonomi og de danske fødevareleverancer. Han udstedte et dekret, der blev rundsendt til de »Obersten Reichsbehörden«, hvor han understregede betydningen af de danske fødevareleverancer. Derfor skulle der gøres en indsats for at opretholde den danske »produktionskraft« ved, at der blev sendt flere råstoffer fra Tyskland til Danmark. Samlet tyder det altså på, at Hitler var opmærksom på betydningen af de danske fødevareleverancer, og at det havde en betydning for de beslutninger, der blev truffet i forhold til besættelsespolitikken i Danmark.⁴⁰

Sammenfatning

Jeg har i artiklen forsøgt at anskueliggøre, at der er en række forskellige faktorer, som må tages i betragtning, inden man kan foretage en samlet vurdering af de danske fødevareleverancers betydning under Anden Verdenskrig.

Der er en rent faktuel side, hvor vi i dag kan sætte os ned og beregne

39 Hele dette afsnit: Nissen (2004), side 273-276, og Nissen (2005), side 258-263. Min oversættelse af »Ein wesentlicher Rückgang der dänischen Lieferungen, wie er bei längerer Dauer der gegenwärtigen politischen Spannung in Dänemark zu befürchten ist, müsste unzweifelhaft zu fühlbaren Kürzungen der Rationen führen, was unter den gegenwärtigen Verhältnissen stärksten Bedenken begegnen müsste.«

40 Hele dette afsnit: Nissen (2004), side 275-280, og Nissen (2005), side 260-265.

leverancernes betydning i forhold til det tyske fødevareforbrug. Her har Brandenburg Jensen den opfattelse, at leverancerne spillede en meget beskeden rolle. Jeg mener omvendt, at de danske leverancer af smør og okse- og svinekød i den sidste halvdel af besættelsesperioden udgjorde omkring en måneds forbrug for den tyske civilbefolkning, og at det må betragtes som et væsentligt bidrag til den tyske krigsøkonomi. Det skal sammenholdes med, at man i det tyske ernærings- og landbrugsministerium ved besættelsens start regnede med, at landbrugsimporten fra Danmark ville falde bort i løbet af et par år. I den optik kom de fortsatte danske leverancer som en positiv overraskelse for det nazistiske regime.

Hvis man undlader at medregne de danske fødevareleverancers politiske betydning, så er der tale om en ahistorisk gennemgang uden større relevans. Selv om det ikke er muligt at komme med fuldstændig klare konklusioner, er der en lang række indikationer af, at eksporten af fødevarer spillede en afgørende rolle for den relativt lempelige tyske besættelsespolitik i Danmark. Forskellige tyske myndigheder var helt bevidste om, at hvis der i Danmark blev indsat en nazistisk marionet-regering, indført et rigskommissariat som i Norge eller Holland, eller hvis man gennemførte en skarpere besættelsespolitik i Danmark, så ville det medføre uro. Og det ville igen føre til faldende leverancer af landbrugsvarer. Samtidig er det vigtigt at understrege, at det var de danske myndigheder – godt assisteret af landbrugets organisationer – der stod for at styre og kontrollere landbrugsproduktionen, det danske forbrug og eksporten af landbrugsvarer. Det gjorde de ganske effektivt og til besættelsesmagtens tilfredshed. Så vurderet ud fra den vinkel fik besættelsesmagten leveret fødevarer fra Danmark uden selv at skulle bruge ressourcer på det.

Det er nødvendigt at betragte landbruget i Danmark både som et mål og et middel for besættelsesmagten. På den ene side var det et middel til at sikre ro og orden i Danmark. De ca. 200.000 danske landmænd og deres familier havde gode grunde til at forholde sig i ro og opretholde produktions- og leveringsvilligheden. Samtidig sikrede landbruget, at den danske befolkning havde et meget højt fødevareforbrug under besættelsen målt i forhold til andre europæiske lande. Dette var igen afgørende for at kunne opretholde ro og orden i Danmark. Efterhånden blev landbrugsproduktionen og -eksporten også et mål i sig selv. Leverancerne af forskellige landbrugsvarer fra Danmark blev efterhånden vurderet til at have stor – ja, næsten afgørende – betydning for den tyske civilbefolknings fødevareforsyning. I takt med at fødevareleverancerne fra andre besatte områder forsvandt, blev det mere vigtigt

at sikre bidraget fra Danmark. Der opstod en slags fælles front blandt forskellige tyske myndigheder i Danmark om at benytte fødevarekortet over for myndighederne i Berlin, når der skulle argumenteres for at opretholde besættelsesordningen i Danmark. Den fælles front omfattede i virkeligheden også centrale tyske myndigheder i Ernærings- og Landbrugsministeriet, Udenrigsministeriet og tilsyneladende også hos OKW og marinen, der også ønskede at forebygge uro i Danmark.

Derfor er min hovedkonklusion, at det er alt for simpelt at lave nogle få oversigtsagtige beregninger over fødevareeksportens faktuelle betydning og på det grundlag konkludere, at den danske fødevareeksport under besættelsen havde en meget beskedent betydning. Der mangler en lang række mellemregninger, inden man kan drage den konklusion. Og når man inddrager disse mellemregninger, kommer man frem til et ganske andet og mere velunderbygget resultat.